

следственных действий. Если эксперт своевременно заметит совершенную ошибку, правильно ее оценит, примет рациональное решение по ее исправлению и нейтрализации еще не наступивших последствий, то последующий период можно охарактеризовать как механизм обнаружения и нейтрализации ее негативных последствий. «Цена» экспертной ошибки – это то, чем приходится расплачиваться эксперту, следователю, участникам уголовного процесса и обществу в целом за неправильные действия эксперта.

Список литературы:

1. Зорин Г.А., Левонец В.И. Криминалистическая методология преодоления латентных ошибок // Учебное пособие по курсу «Криминалистика». – Гродно, 1994. – Ч. 1. – С. 3.
2. Петрухин И.Л. Причины судебных ошибок // Сов. государство и право. – М., 1970. – № 5. – С. 102.
3. Шляхов А.Р. Структура экспертного исследования и гносеологическая характеристика выводов эксперта-криминалиста / Сб. научных трудов ВНИИСЭ. – Вып. 4. – М., 1972. – С. 96.
4. Шляхов А.Р. Судебная экспертиза: организация и проведение. – М., 1979. – С. 3-7.
5. Степутенкова В.К. Значение судебной экспертизы для уголовно-правовой оценки исследуемого / Правовые и методологические проблемы судебной экспертизы // Сб. научных трудов ВНИИСЭ. – М., 1974. – С. 83.
6. Клименко Н.И. Экспертные ошибки и их причина / Криминалистика и судебная экспертиза. – Киев, 1988. – С. 35-38.
7. Колмаков В.П. О внутреннем убеждении советского судебного эксперта // Вопросы советской криминалистики. – М., 1951. – С. 28.
8. Белкин Р.С. Частные криминалистические теории // Курс советской криминалистики. – М.: Академия МВД СССР. – 1978. – С. 272.
9. Белкин Р.С. О внутреннем убеждении судебного эксперта // Курс советской криминалистики. – М.: Академия МВД СССР. – 1978. – Т. 2. – С. 272-275.
10. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы // От теории к практике. – М.: Юридическая литература, 1988. – С. 83.

Надійшла до редколегії 12.05.2000

*Р.Л. Степанюк,
ад'юнкт каф. криміналістики Ун-ту внутр. справ*

Аналіз первинного матеріалу при порушенні кримінальних справ про злочини проти бюджетної системи

Однією з проблем порушення законодавства про бюджетну систему (ст. 80-3 КК України) є своєчасність та обґрунтованість прийняття рішення про порушення кримінальної справи. Прийняття такого рішення насамперед залежить від змісту первинного матеріалу, який обумовлює подальший хід розслідування. Аналіз слідчої практики за даною кате-

горією кримінальних справ показує суттєві недоліки в підготовці первинних матеріалів, що в свою чергу призводить до невиправданих ускладнень у розслідуванні. Статистика свідчить про досить низьку кількість направлених до судів кримінальних справ з числа порушених. Так за станом на 1 січня 2000 р. у Харківській області було порушено 52 кримінальні справи за ст.80-3 КК, до судів з обвинувальними висновками направлено лише 9 з них, провадження за 19 справами триває понад півроку [1]. Насамперед, така ситуація пов'язана з суттєвістю злочинів даного виду та відсутністю досвіду по їх розкриттю та розслідуванню, відсутністю методичних рекомендацій з цих питань. Недоліки в розкритті та розслідуванні бюджетних зловживань обумовлені, також, складною економічною та політичною ситуацією в нашій країні, слабкістю або повною відсутністю відомчого контролю за використанням бюджетних коштів, безгосподарністю, недосконалістю бюджетного законодавства. В таких умовах порушення керівниками різних рівнів законодавства у сфері бюджетного регулювання є масовими і часто безкарними.

Узагальнення кримінальних справ дозволяє зробити висновок, що при порушенні кримінальної справи про бюджетні зловживання виникають, як правило, дві типові ситуації. У першій ситуації факти порушень виявляються контрольно-ревізійними органами під час перевірки фінансово-господарської діяльності підприємства, установи чи організації. У другій - в результаті оперативно-розшукової діяльності підрозділів ДСБЕЗ або УБОЗ. Треба зазначити, що документальна ревізія відіграє виключно важливу роль у виявленні порушень бюджетного законодавства в обох ситуаціях. Її матеріали можуть мати самостійне значення для порушення кримінальної справи. Умови та порядок проведення ревізій регулюються Законом України "Про Державну контрольно-ревізійну службу в Україні" від 26 січня 1993 р. (надалі Закон) та Інструкцією про порядок проведення ревізій і перевірок державною контрольно-ревізійною службою в Україні затвердженою наказом Головкин КРУ України від 3 жовтня 1997 р. (надалі Інструкція). Згідно зі ст.11 Закону ревізії (перевірки) міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій можуть проводитися у плановому порядку чи за ініціативою органів державної контрольно-ревізійної служби не частіше ніж 1 раз на рік або за ініціативою правоохоронних органів у будь-який час незалежно від кількості.

У випадках, коли факти зловживань з бюджетними коштами виявляються під час ревізії, яка проводиться за ініціативою контрольно-ревізійних органів, працівники державної контрольно-ревізійної служби невідкладно передають правоохоронним органам матеріали ревізій згідно з описом для проведення розслідування. (п. 3.13 Інструкції).

В інших ситуаціях, наприклад, коли повідомлення про скоєння даного виду злочину місяться у пресі, або є оперативні дані про такі дія-

ня, ревізія призначається з ініціативи правоохоронних органів. Керівник відповідного правоохоронного органу в цих випадках повинен підписати письмове звернення до контрольно-ревізійної служби, в якому наводить обґрунтування для проведення ревізії і формулює конкретні питання ревізору. Ревізія може, також бути назначена за постановою прокурора або слідчого, винесеною в ході розслідування кримінальної справи.

Матеріали ревізії після її закінчення передаються правоохоронним органам згідно з описом. Ці матеріали складаються з: листа (у якому має бути викладено, в чому полягає суть порушень, зловживань, які закони порушені, розмір заподіяних збитків, названі винні особи); акта ревізії (першого примірника); оригіналів документів або їх копій, які підтверджують факти виявлених зловживань, якщо рішення про вилучення оригіналів документів після закінчення ревізії не прийнято правоохоронними органами; письмових пояснень осіб, діяльність яких перевірена, а також інших осіб, які мають значення для перевірки обставин скоєння зловживань; висновків ревізуючих за поясненнями службових осіб при наявності їх заперечень до акту; документів з ознаками підробки, якщо правоохоронними органами не прийнято іншого рішення про їх виїмку. Акт ревізії має бути підписаний керівником ревізійної групи (ревізуючим), керівником та головним бухгалтером перевіреного міністерства, відомства, іншого органу державного управління, підприємства, установи чи організації, а в разі потреби – колишніми керівником та головним бухгалтером, у період роботи яких мали місце виявлені порушення. При складанні акта ревізії повинна бути додержана об'єктивність, ясність і вичерпаність опису виявлених фактів і даних. В цьому акті повинно бути вказано: загальні дані про виконання бюджету, кошторису витрат бюджетної установи, окремих виробничих і фінансових показників господарюючого суб'єкту; виявлені факти порушень відповідних нормативних актів; факти неправильних розрахунків з бюджетом, незаконного і не за цільовим призначенням витрачання грошей і матеріальних цінностей та інші порушення фінансової дисципліни; факти порушень ведення бухгалтерського обліку і складання звітності; виявлені факти безгосподарності, розкрадань та інших зловживань; розміри виявлених збитків, причини їх виникнення; посади, прізвища та ініціали осіб, які допустили порушення.

Якість проведення ревізії, яка проводиться за ініціативою правоохоронних органів, значною мірою залежить від тісної взаємодії працівників контрольно-ревізійної служби з оперативними співробітниками та слідчими. Зокрема, така взаємодія при розслідуванні економічних злочинів полягає в спільному обговоренні складу ревізійної групи, плану ревізії, здійсненні спільних дій та заходів по створенню сприятливих умов для її проведення [2, с. 79-83]. Для забезпечення ефективності використання результатів ревізії у розслідуванні кримінальних справ про

порушення законодавства при використанні бюджетних коштів, а також для поліпшення взаємодії між контролюючими органами, оперативними та слідчими підрозділами при боротьбі з цими злочинами Міністерством внутрішніх справ України разом із ГоловаКРУ та Генеральною прокуратурою розробляється “Інструкція про взаємодію при викритті бюджетних зловживань і вдосконалення методики розслідування подібних злочинів”. Крім того, у січні 2000 р. Міністерством внутрішніх справ розроблено та направлено до підпорядкованих підрозділів “План заходів щодо оперативного супроводження бюджетних витрат, попередження фактів розкрадання, незаконного та нецільового використання бюджетних коштів” [3, с. 15-16].

Вивчення матеріалів кримінальних справ про злочини, пов’язані з порушеннями законодавства про бюджетну систему, свідчить про деякі недоліки як при проведенні ревізій, так і при оформленні їх матеріалів, які передаються правоохоронним органам. Найбільш розповсюдженим недоліком при проведенні ревізії є її поверховість. Зокрема, досить часто встановлюються не усі факти зловживань і таким чином занижуються розміри бюджетних коштів, або, навпаки, розмір коштів, при використанні яких були порушення, завищується. У листі, який супроводжує ці матеріали найчастіше лише констатується факт виявленого зловживання. В акті ревізії практично ніколи не вказуються прізвища посадових осіб, які допустили порушення. Часто ревізори не відбирають у посадових осіб, діяльність яких перевіряється, письмові пояснення щодо обставин виявлених зловживань. Певні недоліки мають місце і в діях оперативних працівників та слідчих при аналізі матеріалів ревізії. Нерідко у них відсутній критичний підхід до оцінки результатів ревізії. В результаті цього висновки ревізорів безсумнівно беруться до віри й на їх основі будуються подальші перевірочні дії. Така ситуація може призвести до необґрунтованого порушення кримінальної справи або до суттєвих ускладнень в розслідуванні.

Упущення при проведенні ревізій та оцінці їх матеріалів оперативними працівниками та слідчими є типовим недоліком у справах про порушення бюджетного законодавства, що негативно впливає на хід розслідування. Тому при отриманні первинного матеріалу слідчому треба детально аналізувати акт ревізії та додатки до нього, керуючись вищевикладеними вимогами. Особливо треба підкреслити необхідність з’являти висновки ревізії з поясненнями посадових осіб та іншими документами, що містяться у первинному матеріалі.

Нерідко злочинні порушення бюджетного законодавства виявляються оперативними працівниками в процесі проведення оперативно-розшукових заходів. Для того, щоб зібрати достатньо даних, що вказують на ознаки даного виду злочинів, необхідна перевірка заяви або повідомлення про порушення бюджетного законодавства. Вона проводиться в порядку ст. 94, 97 КПК України в десятиденний строк шляхом

відібрання пояснень від окремих громадян, посадових осіб або витребування необхідних документів. Ці дії спрямовані на виявлення ознак бюджетного злочину та вирішення питання про наявність або відсутність підстав для порушення кримінальної справи. Найчастіше для цього потребується проведення документальної ревізії фінансової та господарської діяльності підприємства, організації чи установи, ознайомлення з особливостями цієї діяльності, вивчення певних нормативних актів. Якщо перевірку матеріалів про злочинні порушення порядку використання бюджетних коштів проводять працівники оперативного підрозділу, то зібрані в ході неї відомості про злочин та причетних до нього осіб з докладним рапортом оперативного працівника подаються начальнику оперативного підрозділу. Начальник перевіряє їх достовірність, повноту, об'єктивність і достатність для порушення кримінальної справи. У випадках, коли матеріали містять недоліки і порушення кримінальної справи неможливо, вони повертаються оперативному працівнику для доопрацювання з відповідними вказівками.

У випадку, коли керівник оперативного підрозділу визнає матеріали підготовленими до реалізації, він направляє несекретні документи до чергової частини органів внутрішніх справ, а звіти до слідчого підрозділу. Начальник слідчого підрозділу розглядає ці матеріали та передає їх безпосередньо слідчому. Останньому необхідно вміти оцінити подані матеріали з точки зору наявності в них ознак злочинного порушення законодавства про бюджетну систему, достатності їх для порушення кримінальної справи, забезпечення перспектив подальшого розслідування. У випадку, коли слідчий не встановлює достатніх даних для порушення кримінальної справи, він повертає їх начальнику оперативно-розшукового підрозділу з письмовими пропозиціями доопрацювання [4].

Рапорт працівника оперативного підрозділу є обов'язковим документом, який повинен міститись у первинному матеріалі про злочини даної категорії. У цьому рапорті має бути чітко визначено підприємство, установа чи організація, посадовими особами якого було вчинено злочин (повна назва, місцезнаходження, організаційно-правова форма, керівники, вид діяльності); в чому конкретно полягає порушення бюджетного законодавства; місце і час скоєння злочину; ким його вчинено і хто цьому сприяв; розмір бюджетних коштів, що стали предметом злочину; в яких документах відобразилися його ознаки; свідки скоєння злочину. Первинний матеріал про зловживання з бюджетними коштами також повинен містити докладні письмові пояснення свідків протиправних дій. Це можуть бути пояснення працівників підприємства, яким керує підозрюваний, посадових осіб вищестоящої організації та контролюючих органів.

Конкретні посадові особи, які мають повноваження по розпорядженню бюджетними коштами і допустили при цьому порушення, майже завжди відомі на самому початку розгляду матеріалів, що вказують

на можливий злочин. В таких ситуаціях необхідно отримання докладних письмових пояснень вказаних осіб з приводу виявлених порушень, а також їх повний та об'єктивний аналіз з метою з'ясування обставин, що призвели до цього, та висунення на цієї основі усіх можливих для даної ситуації слідчих версій про характер події, мотиви дій посадових осіб. Відступ від цього правила може призвести до необґрунтованого порушення кримінальної справи. Причинами недоліків в подібних слідчих ситуаціях (як і в розслідуванні в цілому) стають помилки в збиранні, аналізі та об'єктивній оцінці фактичних даних [5, с. 220]. Адже кримінальний закон (ст., ст. 80-3 та 80-4 КК України) встановлює вичерпний перелік порушень бюджетного законодавства, за які посадові особи несуть кримінальну відповідальність. Але в сфері бюджетного регулювання можуть скоюватись і інші правопорушення, які мають адміністративний або дисциплінарний характер. Тому пояснення особи, яка можливо допустила порушення бюджетного законодавства обов'язково необхідно враховувати.

Крім письмових пояснень вищевказаних осіб, первинний матеріал про можливе злочинне порушення законодавства про бюджетну систему повинен включати ряд документів, які необхідні для встановлення наявності обставин для порушення кримінальної справи. Ці документи можуть бути надані посадовими особами, вилучені при проведенні ревізій та перевірок або отримані оперативними працівниками при здійсненні оперативно-розшукових заходів. Сюди можна віднести: 1. Документи, що визначають організаційно-правовий статус підприємства, на якому вчинено злочин (статут підприємства, установи, організації; за основна угода тощо). Справа в тім, що даний вид злочину може бути вчинений посадовою особою не тільки державного підприємства але і недержавної форми власності при отриманні коштів з бюджету; 2. Документи, що визначають службовий статус посадової особи, підозрюваної у вчиненні даного злочину (наказ про призначення на посаду; службові інструкції тощо). Ці документи мають важливе значення для встановлення наявності ознак злочину та правильної кваліфікації діяння. Якщо, наприклад, посадова особа, порушивши законодавство про бюджетну систему вийшла за межі своїх повноважень, то такі дії повинні бути кваліфіковані як перевищення влади або посадових повноважень; 3. Документи, якими визначається обсяг, розподіл та цільове призначення бюджетних коштів (кошториси витрат); 4. Документи, що свідчать про укладання певних угод, якщо для їх оплати були використані бюджетні кошти (наприклад, договір на виконання робіт чи надання послуг, договір купівлі-продажу тощо); 5. Дійсні банківські документи, що відображають ті чи інші розрахункові операції; 6. Фальсифіковані банківські, бухгалтерські та інші документи, що були використані злочинцем для перерахування бюджетних грошей або маскування злочину; 7. Матеріали ревізії.

Підсумовуючи, слід підкреслити, що підготовка якісних первинних матеріалів про злочинні порушення бюджетного законодавства, належна їх оцінка, тісна взаємодія між контролюючими органами, слідчими та оперативними підрозділами є важливими умовами успіху в боротьбі з такими злочинами.

Список літератури:

1. Матеріали СУ УМВС України в Харківській області. 2. Волобуєв А.Ф. Аналіз первинного матеріалу про розкрадання майна в сфері підприємництва при порушенні кримінальної справи // Право України. – 1999. – № 4. 3. Міліція України. – №3. – 2000. 4. Інструкція по організації діяльності органів попереднього слідства в системі МВС України та взаємодії їх з іншими службами органів внутрішніх справ України в розкритті і розслідуванні злочинів (затв. Наказом МВС України № 745 від 25.11.92 р.). 5. Матусовский Г.А. Экономические преступления. Криминалистический анализ. – Харьков, 1999.

Надійшла до редколегії 21.05.2000

Н.П. Дригваль,

ад'юнкт Луганського інституту внутр.справ

До поняття тіньової економіки

Проблемам тіньової економіки приділяється велика увага в науковій літературі й ЗМІ. Проте загостреність цієї теми не тільки не зменшилася, а, навпаки, щороку зростає у зв'язку зі спробами стабілізації економіки, що здійснюються в Україні. Як це не парадоксально, але бракує реальної статистики з цієї проблеми. Вважається, що в 1994 р. частка неконтрольованої грошової маси в Україні складала 24,7 %, а на цей час, за даними Інституту Росії НАН України, обсяг валової продукції та доданої вартості, створеної в тішовій економіці, складає в Україні понад 50 % ВВП. Беручи до уваги значний рівень прибутків у сфері тішової економіки, а також більш значну питому вагу фінансових ресурсів, що перебувають під контролем «тішовиків» і мають неофіційний обіг у галузі торговельно-посередницьких і кредитних операцій, експерти вважають, що складова тішової економіки істотно перевищила 50 % [1, с. 22].

Критичний рівень, який, за західними оцінками, становить 30-35 % ВВП, як видно з наведених даних, у нашій країні вже перевершено. За таких масштабів вплив досліджуваного феномена на всі сторони суспільного життя надзвичайно високий, а його роль в економіці важко переоцінити. Деякі фахівці стверджують, що до тішового сектора залучено практично все населення України – через позабанківський обіг грошових коштів, неліцензовану вуличну та базарну торгівлю, приховане